

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

ТКАЧЕНКО Лідія Іванівна

УДК 37(091)(477)–051+37.015.311:159.923.2]Сковорода(435)

**ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ
В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ГРИГОРІЯ САВИЧА СКОВОРОДИ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук**

Київ – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
СИСОЄВА Світлана Олександрівна,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
завідувач науково-дослідної лабораторії освітології.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ДІЧЕК Наталія Петрівна,
Інститут педагогіки НАПН України,
завідувач лабораторії історії педагогіки;

кандидат педагогічних наук, доцент
ЗАДОРОЖНА-КНЯГНИЦЬКА Леніна Вікторівна,
Маріупольський державний університет,
доцент кафедри педагогіки і психології.

Захист відбудеться 22 листопада 2012 року о 14:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 22 жовтня 2012 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. Д. Сиротюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасна педагогічна наука позиціонує розвиток особистості як визначальний фактор самоздійснення і життєвого успіху не лише окремої людини, а й суспільства в цілому. У Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») (1993 р.), Національній доктрині розвитку освіти України (2002 р.), Національній стратегії розвитку освіти України на 2012–2021 роки, прийнятій на III Всеукраїнському з'їзді працівників освіти (2011 р.), перед освітою послідовно постають завдання розвитку особистості творчої, самодостатньої, здатної до самостійної усвідомленої дії.

Вирішення зазначених завдань спонукає науковців до подальшого дослідження проблеми розвитку особистості. Осмислення національних традицій та поєднання їх з інноваційними векторами розвитку педагогічної думки й освітньої практики актуалізують історико-педагогічні розвідки, зокрема дослідження ідеї розвитку особистості в культурно-освітній спадщині видатних постатей минулого. Зосередженість педагогічної науки незалежної України на пріоритетах гуманізму, людиноцентризму, дитиноцентризму спрямовує до розвідок педагогічних поглядів Григорія Савича Сковороди.

Згідно з періодизацією педагогічної думки в Україні творча спадщина Г.С. Сковороди відноситься до пізнього українського бароко. Національно-освітній дискурс увиразнює період Козацької доби або українського бароко, хронологічні межі якого охоплюють другу половину XVII–XVIII ст., як час націєтворчості, освітніх досягнень українського народу, кристалізування педагогічних ідей.

В історію національної і світової гуманістичної думки Григорій Сковорода увійшов як філософ. Однак синкретичний характер літератури епохи українського бароко дозволяє досліджувати інші напрями гуманітарної думки, зокрема педагогічної, в творчій спадщині Г.С. Сковороди.

Аналіз літератури свідчить про наявність і постійне зростання кількості досліджень різного спрямування, присвячених життєвому шляху, творчій спадщині, особистості Г.С. Сковороди. Темпоральний діапазон сковородіани сягає від праць кінця XVIII ст. до розвідок XXI ст. Історіографічний аналіз показав, що педагогічна спадщина українського мислителя цікавила дослідників у двох аспектах, а саме: педагогічна діяльність і педагогічні погляди.

Дослідження першого аспекту – педагогічної діяльності – пов'язані з тим, що вчитель – професія Г.С. Сковороди, відповідно до якої він займав посади у Переяславському та Харківському колегіумах, а також був домашнім учителем сина переяславського поміщика Степана Томари.

Викладацьку діяльність українського педагога відображено у працях Д.І. Багалія, Л.М. Василенко, Г.П. Гребенної, В.Ф. Ерна, О.Р. Мазуркевича, А.М. Ніженець, Д.І. Чижевського та ін.

Розвідки педагогічних поглядів як другого аспекту наукових досліджень спадщини Г.С. Сковороди включають кілька напрямів.

Зокрема, загальну характеристику педагогічних поглядів українського мислителя подано у працях В.М. Алтухова, Н.І. Буяновської, Г.П. Гребінної-Монастирної, М.І. Демкова, А.М. Доценка, В.П. Коцура, І.П. Кузнецова, С.Ф. Русової, Д.Д. Тетерини-Блохіної, Л.В. Ушкалова та ін.

Розвиток ідей Г.С. Сковороди в педагогічній думці XIX–XX ст. представили І.А. Зязюн, М.Д. Култаєва, Г.О. Куса, К.М. Левківський, Н.М. Якушко та ін.

Проблему виховання у творчості українського педагога розкрили О.Г. Дзевєрін, В.І. Захарова, І.В. Іваньо, С.А. Литвинов, О.О. Туляков та ін.

Порівняння педагогічних ідей Г.С. Сковороди висвітлено в різних наукових ракурсах. Зокрема, зіставлення педагогічних поглядів Григорія Сковороди і Яна Амоса Коменського здійснено у працях М.Я. Кашуби, М.П. Корпанюка, Г.В. Марченко; питання співвідношення виховних ідей Г.С. Сковороди і етнопедагогіки розкрили Ф.І. Науменко, Є.І. Приступа, М.Г. Стельмахович та ін.

Музично-педагогічні ідеї та просвітницька діяльність Г.С. Сковороди на Слобожанщині досліджено С.Ю. Бакай.

У низці сучасних наукових розробок здійснено інтерпретацію поглядів Г.С. Сковороди. Так, традиції античної педагогіки у поглядах українського просвітителя виявили М.М. Закалюжний, М.В. Левківський, О.М. Мовчан, О.О. Туляков; проблему педагогічної історіографії творчої спадщини мислителя розглянуто І.О. Кулик.

Спираючись на методологічні засади новітнього прочитання історико-педагогічного спадку, враховуючи, що творча спадщина Г.С. Сковороди не була осмислена у контексті актуальної для сьогодення проблеми розвитку особистості, обрано тему дисертації **«Проблема розвитку особистості в педагогічній спадщині Григорія Савича Сковороди»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження є складовою комплексних програм науково-дослідної роботи Інституту педагогічної освіти та освіти дорослих НАПН України за темами: «Психолого-педагогічні засади реформування організації і змісту діяльності вищої школи в Україні (теоретико-методологічний аспект)» (РК № 0196U008876); «Інноваційні педагогічні технології підготовки педагога вищої школи» (РК № 0108U000440) та «Аксіологічний підхід до змісту навчання і виховання майбутніх педагогів» (РК № 0108U0010887).

Тему роботи затверджено вченою радою Інституту педагогічної освіти та освіти дорослих НАПН України (протокол № 6 від 25.06.2007 р.) та узгоджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 9 від 27.11.2007 р.).

Об'єкт дослідження – творча спадщина Г.С. Сковороди як історико-педагогічний феномен.

Предмет дослідження – ідеї про розвиток особистості в педагогічній спадщині Г.С. Сковороди.

Мета дослідження: виявити і узагальнити педагогічні ідеї Г.С. Сковороди про розвиток особистості на основі історико-педагогічного аналізу його творчої спадщини.

Відповідно до мети дослідження було визначено наступні **завдання:**

1. Проаналізувати основні дослідження педагогічної спадщини Г.С. Сковороди.

2. З'ясувати чинники формування педагогічних поглядів українського мислителя.

3. Визначити педагогічні ідеї Г.С. Сковороди про сутність та смисл розвитку особистості.

4. Розкрити ідеї Г.С. Сковороди щодо завдань учителя з розвитку особистості.

5. Дослідити розвій педагогічної ідеї розвитку особистості у вітчизняній педагогічній думці.

Хронологічні межі дослідження творчої спадщині українського мислителя обумовлені необхідністю вивчення розвитку педагогічних ідей в контексті українського бароко та аналізу педагогічної персоналії Григорія Сковороди з урахуванням культурологічного та цивілізаційного підходів.

Нижня межа дослідження – середина XVII ст. – обумовлена історичними рамками українського бароко – добою вивищення національної самосвідомості і формування української нації, а також розвитком педагогічної думки в добу українського бароко, що пов'язаний зі становленням і функціонуванням Києво-Могилянської академії як вищого навчального закладу православного світу в Східній Європі.

Верхня межа – початок XXI ст. – позначена часом утвердження незалежності України, коли національна педагогічна думка, керована принципами гуманізації та гуманітаризації, демократизації, особистісно-орієнтованої освіти тощо, вийшла на простір вибудовування національної освітньої системи, і педагогічна спадщина Г.С. Сковороди стала особливо затребуваною.

Методологічну та теоретичну основу дослідження становлять праці, що охоплюють різні аспекти розглядуваної проблеми:

аналіз філософських підвалин спадщини Г.С. Сковороди (Д.І. Багалій, Т.С. Білич, В.Ф. Ерн, В.С. Горський, І.М. Головаха, І.В. Іваньо, В.В. Ільїн, М.І. Петров, М.М. Сумцов, І.А. Табачников, Л.В. Ушкалов, В.І. Шинкарук та ін.);

історичні та історіософські дослідження (М.Б. Кримський, Ю.Г. Писаренко, М.В. Попович, В.М. Ткаченко та ін.);

концептуальні ідеї філософсько-освітніх досліджень сучасності (В.П. Андрущенко, Л.В. Губерський, І.А. Зязюн, В.Г. Кремень, С.Б. Кримський, В.І. Луговий, М.М. Михальченко, М.В. Попович та ін.);

історико-педагогічні розвідки педагогічної спадщини Г.С. Сковороди (С.Ю. Бакай, Г.І. Ващенко, Г.П. Гребінна, М.І. Демков, О.Г. Дзевєрін, Ф.О. Кудринський, А.М. Ніженець, І.В. Пуха, С.Ф. Русова, М.Г. Стельмахович, О.О. Туляков, С.А. Чавдаров та ін.);

дослідження, що стосуються розвитку національної культури XVIII ст. (Д.В. Антонович, М.С. Грушевський, М.В. Попович, С.О. Сірополко та ін.);

праці істориків і теоретиків сучасної педагогічної науки (Л.Д. Березівська, А.М. Бойко, Н.П. Дічек, Л.П. Вовк, В.В. Гриньова, М.Б. Євтух, Н.М. Лавриченко, Л.М. Пуховська, О.Я. Савченко, О.В. Сухомлинська, Г.М. Троцько, М.Д. Ярмаченко та ін.);

психологічні розвідки генези та розвитку особистості (І.Д. Бех, Г.О. Балл, М.-Л.Й. Боришевський, С.Д. Максименко, Г.П. Шевченко та ін.).

Джерельну базу дослідження становлять: твори Г.С. Сковороди (філософські трактати, віршовані витвори, філософсько-художні твори, епістолярій); матеріали з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України (фонди I, III, VIII, X, XXVIII, 160, 170, 194, 278, 301, 302), Центрального державного історичного архіву в м. Києві (фонди 51, 52, 59, 127, 131, 220, 221, 707, 1710, 2052, 2168) (загальна кількість архівних матеріалів, використаних у дисертаційному дослідженні складає 110 одиниць); книжкові фонди Центральної національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського НАН України, Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського НАПН України; історико-педагогічна література про Г.С. Сковороду, представлена монографіями, авторефератами дисертацій і дисертаціями, збірниками наукових праць, матеріалами наукових конференцій (у тому числі Сковородинівських читань); періодика XIX ст. (журнали «Киевская старина», «Основа»), періодична преса XX ст. («Радянська школа», «Народное образование», «Учительская газета») і сучасні видання – журнали «Педагогіка и психологія», «Шлях освіти», «Педагогіка», газети «Освіта», «Педагогічна газета»; науково-довідникова (енциклопедії, словники, покажчики, довідники), дидактична (підручники, посібники) і методична література.

Методи дослідження:

історико-генетичний метод, що дав змогу виявити історичні умови формування та розвитку педагогічних ідей (а саме, розвитку особистості) Г.С. Сковороди, їх спадкоємність, розкрити в них особливий зміст, пов'язаний з історичною специфікою соціально-політичних пріоритетів суспільства;

метод термінологічного аналізу, який використано для конкретизації категорійно-поняттєвого апарату;

метод герменевтичного аналізу, застосований для аналізу автентичних джерел та наукових розвідок XVIII-XIX століть;

персоналістично-біографічний метод, який розкрив можливості вивчення генези педагогічних ідей в процесі життєтворчості особистості;

парадигмальний метод, що сприяв виявленню та інтерпретації сукупності ментальних й аксіологічних засад, теоретичних положень і практичної реалізації педагогічних ідей, принципів Г.С. Сковороди, а також їх актуалізації на різних етапах розвитку педагогічної науки та освітньої практики.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає у тому, що:

вперше виявлено і узагальнено концептуальні ідеї Г.С. Сковороди про розвиток особистості на основі історико-педагогічного аналізу його творів та епістолярію; представлено періодизацію життєтворчості Г.С. Сковороди з опорою на історіософські дослідження української ментальності; з'ясовано вплив педагогічних ідей професорів Києво-Могилянської академії на формування його особистості та педагогічних поглядів; розкрито сутність і смисл розвитку особистості за спадщиною педагога; визначено стадії розвитку особистості (самопізнання, самовизначення, саморозвиток, самовдосконалення) за ідеями творчої спадщини українського мислителя; з'ясовано завдання учителя в розвитку особистості за Г.С. Сковородою й визначено їх як місію учителя;

удосконалено історіографічну класифікацію досліджень педагогічної спадщини Г.С. Сковороди; обґрунтовано, що педагогічні ідеї Г.С. Сковороди, в силу синкретичного характеру літератури доби бароко, до якої належить його спадщина, потрібно розглядати за сукупністю його творів та епістолярію; поглиблено розуміння значення педагогічних ідей Г.С. Сковороди для розвитку вітчизняної педагогічної думки;

подальшого розвитку набули історико-педагогічні підходи до вивчення та аналізу педагогічної персоналії; джерельна база архівних матеріалів, пов'язаних із життєтворчістю Г.С. Сковороди та надано нового прочитання архівним джерелам, залученим до історико-педагогічного обігу.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що розроблено і впроваджено у вищих навчальних закладах навчальну програму

спецкурсу для студентів педагогічних спеціальностей «Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди», схвалено з грифом «Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України» (лист № 1/11– 3097 від 18.04.2011 р.). Програма також має сертифікат громадської експертизи Міжнародної громадської організації «Освіта нового тисячоліття» (сертифікат № 052). Удосконалено теоретичний зміст навчально-тематичних планів з історії педагогіки в частині вивчення педагогічної персоналії Г.С. Сковороди.

Основні положення, узагальнення та результати дисертаційного дослідження можуть стати теоретичною основою для подальшого вивчення історії української педагогічної думки, у визначенні нових освітньо-педагогічних підходів до розвитку особистості. Історико-педагогічні матеріали та висновки дослідження можуть бути використані при викладанні дисциплін «Педагогіка», «Історія педагогіки», спецкурсах, а також у підготовці програм, підручників і навчальних посібників з історії та теорії педагогіки.

Результати дослідження впроваджено в навчально-виховний процес Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (довідка № 07–10/3400 від 26.12.2011 р.), Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів (довідка № 86 від 28.12.2011 р.), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка №2004/01 від 28.12.2011), Вінницького соціально-економічного інституту Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (довідка № 1/27–544 від 27.12.2011 р.), Херсонської академії неперервної освіти (довідка № 01–08/880 від 29.12.2011 р.), Харківського технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (довідка № 66-08-324/ 772 від 26.12.11 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження були представлені та обговорювалися на: *міжнародних науково-практичних і науково-методичних конференціях*: VIII та X Міжнародні «Тижні освіти дорослих в Україні» (2007, 2009), «Спадщина А.С. Макаренка і педагогічні пріоритети сучасності» (м. Полтава, 2008), «Проблеми освіти у Польщі та в Україні в контексті процесів глобалізації та євроінтеграції» (Київ – Житомир, 2009), «Духовно-моральне виховання і професіоналізм особистості в сучасних умовах» (м. Вінниця, 2009), «Paradygmaty oświatowe i edukacja nauczycieli» (Warszawa – Krakow, 2010), «Педагогіка вищої школи XXI століття та формування національної гуманітарно-технічної еліти (V Кримські педагогічні читання)» (м. Харків, 2010), «Наукова еліта як соціально-економічний фактор розвитку держав в умовах глобалізації» (м. Київ, 2010), «Духовно-моральне виховання і професіоналізація особистості: виклики XXI століття» (м. Вінниця, 2010), «Еліта і обдарованість: точки перетину» (м. Київ, 2010), «Культурно-історична спадщина Польщі та України як чинник розвитку полікультурної освіти» (Київ – Хмельницький, 2011), «Соціалізація

особистості: культура, освітня політика, технології формування» (м. Суми, 2011), «Наука та освіта в сучасному університеті в контексті міжнародного співробітництва» (м. Маріуполь, 2011), «Духовна культура особистості: креативні освітні технології» (м. Вінниця, 2011), «Освіта і доля нації: Сквородинівська традиція і сучасна філософія освіти» (м. Харків, 2012), «Наукова еліта в розвитку держав» (м. Київ, 2012); *міжнародному семінарі* «Проектна активність викладача у формуванні духовно-моральної культури молоді XXI століття» (м. Вінниця, 2011); *всеукраїнських науково-практичних конференціях*: «Видатні педагоги XIX ст. про виховання «нової людини» (М. Демков, М. Корф, К. Ушинський, М. Пирогов, С. Русова, М. Костомаров, М. Драгоманов та ін.)» (м. Ніжин, 2009), «Університет – позашкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад» (м. Київ, 2010), «Радянське минуле в дзеркалі сучасних досліджень з історії педагогіки» (м. Київ, 2010), «Людиноцентризм як основа гуманітарної політики України: освіта, політика, економіка, культура» (м. Київ, 2011), «Синергетика і творчість» (м. Київ, 2011); *круглому столі* «Духовність, культура і освіта соборної України» (м. Київ, 2008); *виїзних засіданнях наукової школи* з проблем творчості і технологій у неперервній професійній освіті «Неперервна педагогічна освіта: сучасні парадигми та технології їх реалізації» (м. Київ – Хмельницький, 2009), «Проблема полікультурності у неперервній професійній освіті» (м. Київ – Маріуполь, 2010); *обласних педагогічних читаннях* «Вірний науковій істині (до 115-річчя з дня народження Л. С. Виготського)» (м. Херсон, 2011); *засіданнях відділу інноваційних педагогічних технологій* Інституту педагогічної освіти та освіти дорослих НАПН України, *звітних наукових конференціях* Інституту педагогічної освіти та освіти дорослих НАПН України (у 2007, 2008, 2009, 2010, 2011 рр.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження опубліковано у 23 одноосібних публікаціях автора, з них: розділ у колективній монографії – 1, навчальне видання – 1, статті у фахових науково-педагогічних виданнях – 10, статті у наукових збірниках і тез конференцій – 11.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел. Обсяг дисертації 272 с.: основний текст – 190 с., додатки на 35 с., список використаних джерел – 348 одиниць, у тому числі 110 – архівні джерела.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, методи дослідження, розкрито

його джерельну базу, наукову новизну, теоретичне та практичне значення; подано відомості про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження, публікації, структуру роботи.

У першому розділі – «Педагогічна спадщина Г.С. Сковороди в теорії та історії педагогіки» – подано історіографію вивчення педагогічної спадщини Г.С. Сковороди у вітчизняних студіях, проаналізовано детермінанти життєтворчості Г.С. Сковороди у філософсько-педагогічному вимірі, розкрито педагогічну персоналію Григорія Сковороди як послідовника і продовжувача ідей про особистість та її розвиток, висловлених професорами Києво-Могилянської академії.

Науковий аналіз досліджень педагогічної спадщини Григорія Савича Сковороди у теорії та історії педагогіки показав, що творчість українського педагога була предметом наукового осмислення в різних аспектах понад два століття. За цей час відбулася зміна підходів до інтерпретації його ідей, що можна пояснити переміною світоглядних орієнтацій дослідників (від ідеалістично-релігійного до сучасного постнекласичного світорозуміння), еволюцією гуманітарного знання і нагромадженням відомостей про життя і діяльність Г.С. Сковороди. Сутність публікацій поглиблювалась від описових праць, що давали уявлення про життя і творчість філософа та містили коментарі до його педагогічної діяльності, – до публікацій ХХІ ст., присвячених розкриттю ментальних основ життєтворчості і аналізу педагогічних поглядів українського гуманіста. Це пояснюється зміною історичних формацій, політичних устроїв, цивілізаційним поступом суспільства, а також становленням і розвитком педагогіки як окремої галузі наукового знання.

З'ясовано, що активно досліджуються педагогічні ідеї Г.С. Сковороди в роки незалежності України. Розроблення педагогічної складової спадщини українського мислителя пов'язується з розглядом ідеї народності, природовідповідності навчання та самопізнання.

Модерні дослідження у галузі філософії, історії, історіософії тощо дають розуміння не застосовуваних раніше понять різних галузей гуманітарної науки – педагогічна персоналія, ментальність, історіософський аналіз, історичні знання, вільні від ідеологічних нашарувань тощо. Цей методологічний базис дає можливість по-новому представити педагогічну персоналію Григорія Савича Сковороди, а головне – пов'язати з педагогічною проблемою розвитку особистості.

Доведено, що у розумінні світоглядних основ життєтворчості Г.С. Сковороди, а отже в осягненні його педагогічної спадщини, велике значення мають дослідження, що ґрунтуються на методології культурологічного підходу – історичні, історіософські, філософсько-освітні, які відповідно до сучасного наукового дискурсу розкривають суспільно-

історичні події формування української нації, зміст барокового пласту національної культури тощо. З'ясовано, що для глибокої наукової інтерпретації персоналії Г.С. Сковороди велике значення має *врахування ментальності козацтва*, з якого походив український мислитель. Рисами ментальності «культури вина» (за Р. Бенедикт), яку в часи становлення нації формувало козацтво, були незалежність особистості, волелюбність, самостійність у прийнятті рішень і волевиявленні, відповідальність лише перед Богом і собою (М.В. Попович).

Історико-педагогічний аналіз детермінант життєтворчості Г.С. Сковороди у філософсько-історичному та історико-педагогічному вимірах в умовах становлення української нації в добу українського бароко (середина XVII–XVIII ст.), з урахуванням сучасної методології, показав, що життєдіяльність українського мислителя, яка визначила зміст його творчої спадщини, можна умовно поділити на кілька етапів. Встановлення їхніх граничних меж, з опорою на історіософські дослідження, потрібно здійснювати не за об'єктивними життєвими обставинами, а за волевиявленням самого Г.С. Сковороди – рішеннями і вчинками, обумовленими його ментальністю козацтва. За цим критерієм у життєтворчості українського мислителя можна виокремити чотири етапи:

Перший етап – (1722 – 1734 рр.) – дитячі роки і початкова освіта. Цей період сімейного виховання у козацькому середовищі вочевидь можна характеризувати як роки виявлення обдарованості Григорія Сковороди, розвитку здібностей, формування якостей творчого характеру, рис свободолобства, а також визрівання бажання йти шляхом освіти. Він приймає рішення про вступ до Києво-Могилянської академії.

Другий етап – (1734 – 1745 рр.) – навчання у Києво-Могилянській академії і служба у придворній капелі. Це роки освіти і мужніння юного Григорія, яскравого вираження музичної обдарованості. З кінця 1742 року він служить у придворній хорівій капелі. Тут він не лише співає, а й займається композицією та музично-педагогічною діяльністю. Попри схильність Григорія Сковороди до музикування та створення музики, стиль життя при дворі та перспектива просування по сходах державної служби не утворювали для нього життєвого смислу. Він приймає рішення залишити службу при дворі.

Третій етап – (1745 – 1769 рр.) – роки професійної педагогічної діяльності та формування філософсько-етичних поглядів Г.С. Сковороди. Цей етап сповнений самоосвіти, педагогічної праці і педагогічної творчості. Г.С. Сковорода здійснює подорож до Європи, працює у Переяславському і Харківському колегіумах, домашнім учителем сина поміщика Степана Томари. Він створює навчальні курси для викладання поетики, катехізису, грецької мови, з-під його пера виходять поезії та байки. У ці роки український

мислитель остаточно формує систему життєвих і творчих принципів, формує філософські й освітні ідеї. Григорій Сковорода приймає рішення відійти від офіційної викладацької діяльності, визначає своє життєве призначення як просвітництво.

Четвертий етап – (1769 – 1794 рр.) – роки просвітницької діяльності та літературної творчості Г.С. Сковороди. Він мандрує, живе у друзів і приятелів, які прагнуть спілкування з ним, пропагує свої погляди серед знайомих і друзів, а також охочих дослухатися його ідей, стає надзвичайно популярним в народі. В цей час створює притчі суто педагогічного характеру, записує і вдосконалює свої філософські трактати. Передчуває свій відхід із земного життя і фактично підготовкою до цієї події завершує свій останній життєвий етап.

Розглянуто й обґрунтовано, який вплив на особистість Г.С. Сковороди і формування його поглядів мало навчання у Києво-Могилянській академії – гуманістичні, демократичні засади організації навчального процесу, науковий зміст читаних в академії курсів, освітня діяльність його викладачів, а також спілкування з ними.

Доведено, що педагогічні ідеї Г.С. Сковороди ґрунтувалися й акумулювали погляди видатних діячів українського бароко XVIII ст. – професорів Києво-Могилянської академії. Педагог у своїй творчості продовжив гуманістичні освітньо-педагогічні традиції своїх наставників – Симона Тодорського, Михайла Козачинського, Георгія Кониського – основою яких були наступні: увага до людини як активного суб'єкту діяльності; визнання за людиною індивідуальності; можливість вдосконалення людини в площині моральності через добродійність; розуміння значення освітньо-педагогічної діяльності.

У другому розділі – «Педагогічні ідеї про розвиток особистості у спадщині Г.С. Сковороди» – за творчою спадщиною мислителя розкрито сутність розвитку особистості, проаналізовано смисл розвитку особистості, з'ясовано завдання вчителя з розвитку особистості вихованця і визначено їх як місію учителя.

Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди ґрунтуються на його філософських положеннях про три світи («всеобщій и мыр обительный, гдѣ все рожденное обитает», «мікрокосм или человек», «мыр символичный, сирѣч Библия») і дві натури («вѣчная» и «тлѣнная»). З двох натур, на думку мислителя, притаманних людині, – духовної і матеріальної, він наголошує на духовній натурі, називаючи її справжньою людиною («истинный человек»). Духовно-моральна змістовність особистості для педагога є основною («не внѣшняя наша плоть, но наша мысль – то главный наш человек»), тому на формування духовно-моральних якостей спрямовано переважну більшість усіх його педагогічних повчань.

З'ясовано, що кожну людину Г.С. Сковорода вважає унікальною, неповторною, своєю мірою обдарованою від природи. Кожного індивіда він

тлумачив включеним у суспільство, визначаючи за кожним свою професійну, суспільну роль. Водночас за особистістю філософ визнавав здатність до духовного розвитку і творчості. Основним для особистості Г.С. Сковорода вважає духовно-моральний розвиток, хоч і не залишає поза увагою психічний (емоційно-вольовий та інтелектуальний), фізичний, естетичний розвиток, набуття соціального досвіду тощо.

Вивчення змісту творів Г.С. Сковорода уможлиблює виділити чотири стадії розвитку особистості.

Перша стадія – самопізнання. На цій стадії, на думку мислителя, увага особистості має бути спрямованою до трансцендентних цінностей і власної ідентичності («измѣрять самих себе собственною нашею мѣрою», «узнять себе»), що дає особистості осягнення смислу людського буття, звернення до цінностей духовного буття людини.

Друга стадія – самовизначення, яке передбачає з'ясування «сродності» індивіда, тобто здібностей, обдарованості для виконання певного виду праці, обрання своєї професії («скільки должностей, стільки сродностей»).

Третя стадія – саморозвиток, який передбачає розвиток розумових (інтелектуальних і психічних), фізичних, соціальних, професійних та інших якостей особистості (людина «преображается») на основі духовно-морального розвитку.

Четверта стадія розвитку особистості, за Г.С. Сковородою, – це *самовдосконалення*, що базується на сформованості духовно-моральної сфери особистості, реалізація постійного прагнення більш високого рівня розвитку («немає нічого важливішого, ніж стати кращим»).

Розвиток особистості, відповідно до ідей Г.С. Сковорода, має супроводжуватися постійною *саморефлексією*.

У поглядах Г.С. Сковорода напруження інтелектуальних і моральних сил (виховання волі через обрання морального вчинку) є тим шляхом, яким має йти людина не лише в самопізнанні, пізнанні світу, а й у постійній внутрішній роботі з духовного самовиховання, зростання, тобто саморозвитку.

Мислитель розумів розвиток особистості як єдиний цілісний процес. Діяльність особистості в практично-діяльній сфері суспільства філософ окреслює межами «сродності». Саме в цьому виявляється і сильна сторона його вчення – самопізнання і саморозвиток за «сродністю», і слабка – слідування за «сродністю» значною мірою обмежує людину, «прирікає» її до виконання певного виду діяльності. Проте філософ уважав морально-духовний розвиток таким, що не має меж. Необхідною умовою розвитку, на думку Григорія Сковорода, виступає свобода особистості, яку він поєднує із відповідальністю індивіда за власні вчинки.

Аналіз творчої спадщини Г.С. Сковороди доводить, що проблемі розвитку особистості він приділяв основну увагу. Про це йдеться у творах суто педагогічної спрямованості – у байках, притчах, листах до учня М. Ковалинського, а також у творах іншого характеру – поезіях, філософських діалогах і трактатах, епістолярії. Оскільки твори українського педагога відбивають повною мірою характерні особливості літературних писань доби бароко – синкретичність, а також барокову стилістику – символічність і алегоричність, тому *педагогічні ідеї Г.С. Сковороди потрібно визначати за сукупністю його творчої спадщини.*

Визначено смисл, якого надавав Г.С. Сковорода розвитку особистості. Ідеї мислителя про розвиток особистості, по-перше, мають смисл осягнення дійсності через самопізнання. По-друге, розвиток особистості забезпечує її інтелектуальне, моральне, духовне зростання, що дає можливість творення культурних цінностей, вивищує особистість у суспільстві і робить її елітарною. По-третє, розвиток особистості допомагає їй осягнути, в чому полягає її щастя. Ці смисли сповнюють вчення Г.С. Сковороди гуманізмом. Транспонування його ідей в площину педагогіки надає їм ціннісного педагогічного змісту.

Проблема розвитку особистості не може бути розв'язаною без допомоги дорослого на етапі дитинства і вчителя на етапі навчання й дорослішання. Григорій Сковорода зазначає про необхідність сімейного виховання. Проте головну роль він відводить вчителю, визначаючи його завдання на шляху розвитку особистості. Враховуючи важливість цих завдань, а також їх високу духовну спрямованість, *діяльність учителя з розвитку особистості, за творами Г.С. Сковороди, визначена як місія вчителя.*

Місія вчителя передбачає дії, що сприятимуть: розкриттю природних здібностей вихованця, визначенню роду і характеру діяльності учня, корекції умінь і навичок у ході навчання, у захисті від руйнівних впливів навколишнього світу, допомозі наставника у процесі морального вибору особистості.

Гуманістичні ідеї українського мислителя про розвиток особистості і місію вчителя на цьому шляху підносять людину і окреслюють шляхи досягнення самоствердження і самореалізації особистості.

У третьому розділі – «Розвиток ідей Г.С. Сковороди у вітчизняній педагогічній думці» – проаналізовано ідеї видатних українських педагогів минулого про розвиток особистості, а також ідеї щодо розвитку особистості у філософсько-освітньому та педагогічному дискурсі незалежної України.

Показано, що ідеї Г.С. Сковороди, які концептуально окреслюють проблему розвитку особистості, знаходять творчий розвиток у теоретично-педагогічних поглядах і освітньо-виховній практиці видатних педагогів наступних поколінь. Проблема розвитку особистості є ключовою в творчій

спадщині видатних педагогів К.Д. Ушинського, А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського, як найбільш яскравих представників вітчизняної педагогічної думки, і мають схоже трактування в багатьох аспектах. Відповідно до історичних і суспільних умов та ступеня розвитку педагогічної науки й практики вони поглиблюють розуміння проблеми та визначають шляхи її розв'язання. Узагальнюючи їхні педагогічні ідеї в термінології проблеми розвитку особистості, виокремлюємо такі її аспекти, як: особистість; духовно-моральний розвиток як рушійна сила саморозвитку; самопізнання і самовизначення щодо роду предметно-перетворювальної діяльності; самовдосконалення особистості на основі саморефлексії; місія учителя стосовно учня; завдання учителя у процесі розвитку особистості; створення гуманістичних засад і діалогічності у навчально-виховному процесі.

Показано, що для видатних українських педагогів був характерним гуманістичний погляд на людину. Своїми ідеями вони привертали увагу до особистості, як істоти соціально активної і діяльної, яка має право на власний особистісний розвиток, що завжди буде відмінним від розвитку іншої особистості. Педагоги наголошували на необхідності досягнення людиною щастя, яке вбачали у творчій праці й задоволенні духовних потреб особистості. Принципові відмінності у педагогічних поглядах педагогів знаходяться у площині співвідношення індивідуального і колективного у розв'язанні проблеми розвитку особистості, а саме: індивідуалістично-орієнтованого (Г.С. Сковорода), індивідуального (К.Д. Ушинський), колективно-орієнтованого (А.С. Макаренко), гармонізованого із потребами суспільства (В.О. Сухомлинський) розвитку особистості,

Проблема розвитку особистості та успішне її розв'язання вивчаються педагогічними і дотичними до них науками. У сучасному педагогічному і філософсько-освітньому дискурсі окреслюються і розв'язуються наступні проблеми розвитку особистості: особистісний розвиток як основна умова самореалізації особистості і досягнення нею щастя; врахування історичного підходу до проблеми розвитку особистості в педагогічній теорії та практиці; переорієнтація суспільної думки з проблем виробництва на проблеми людини; утвердження гуманістичної освітньої парадигми задля забезпечення свободи саморозвитку людини і суспільства на основі їхньої гармонії; з'ясування онтології розвитку особистості; важливість формування цілісної особистості й проголошення цінності особистості; утвердження виховання національної свідомості; опрацювання нової парадигми і технологій підготовки вчителя до розв'язання проблеми розвитку особистості; розроблення нового змісту освіти відповідно до сучасних завдань розвитку особистості; визначення умов духовного розвитку як фактору, що зумовлює розвиток і саморозвиток особистості тощо.

Ідеї сучасної гуманітарної думки про розвиток особистості полягають в наступному: розвиток особистості тісно пов'язаний із розвитком її духовності, яка у свою чергу залежить від сформованості ціннісно-моральної сфери особистості. Безумовно, формування останньої покладається на освіту, зокрема на педагога, у відносинах суб'єкт-суб'єктної взаємодії з яким і можливе формування духовно-моральної, розвиненої особистості.

Співставлення гуманістичних ідей сучасного етапу розвитку педагогічної, психологічної наук, а також філософсько-освітнього дискурсу виявляє їх співзвучність педагогічним поглядам Г.С. Сковороди.

ВИСНОВКИ

На основі аналізу творчої спадщини Г.С. Сковороди, архівних джерел, а також праць з теорії та історії вітчизняної педагогіки, в яких аналізувалися педагогічні погляди Г.С. Сковороди, із залученням наукової літератури з психології, досліджень з філософії, історії, історіософії, праць філософсько-освітнього спрямування в аспекті проблеми розвитку особистості в педагогічній спадщині українського мислителя, зроблено наступні висновки:

1. Аналіз досліджень педагогічної спадщини Г.С. Сковороди показав, що дана проблема була предметом наукового осмислення протягом ХІХ–ХХ ст. і є особливо актуальною нині. Трансформація інтерпретаційних ідей творчості Г.С. Сковороди зумовлена, з одного боку, її глибиною і багатогранністю, а з іншого – цивілізаційним поступом суспільства, становленням педагогіки як окремої наукової галузі.

Осягнення педагогічних ідей Г.С. Сковороди має базуватися на розумінні світоглядно-ментальних основ його творчості й вивченні барокового пласту української культури. Історико-педагогічні розвідки мають ґрунтуватися на новітніх філософських, історичних, історіософських, педагогічних, психологічних дослідженнях, що демонструють дискурс, вільний від чужих національній традиції нашарувань.

2. Дослідження життєтворчості Г.С. Сковороди на основі сучасної методології, зокрема історичних, історіософських, історико-педагогічних досліджень, дало можливість визначити періодизацію розвитку його життєтворчості за критерієм суб'єктивних рішень і вчинків та виокремити в ній чотири етапи: перший – (1722 – 1734 рр.) – дитинство та отримання початкової освіти, що межується рішенням вступити до Києво-Могилянської академії; другий – (1734 – 1745 рр.) – навчання в Києво-Могилянській академії і служба в імператорській капелі, що закінчується рішенням Г.С. Сковороди покинути службу при дворі; третій – (1745 – 1769 рр.) – самоосвіта, приватна та державна педагогічна діяльність, яка завершується рішеннями про відмову від офіційного

суспільного життя і присвячення себе просвітництву й філософуванню; четвертий – (1769 – 1794 рр.) – мандри, філософські роздуми, просвітницька діяльність, яка завершується його відходом з життя.

З'ясовано чинники формування світоглядних основ педагогічних поглядів Г.С. Сковороди. До них віднесено: ментальність козацтва, з якого походив Григорій Сковорода; гуманістичні та демократичні засади навчання в Києво-Могилянській академії та вплив ідей професорів академії; самоосвіту під час подорожі Європою.

Виявлено, що гуманістичні погляди Г.С. Сковороди ґрунтувалися й акумулювали націєтворчі ідеї козацького бароко та прогресивну думку, в тому числі педагогічну, видатних українських діячів XVIII ст. – професорів Києво-Могилянської академії. У філософсько-етичних і педагогічних поглядах Г.С. Сковороди, які продовжують і творчо розвивають ідеї професорів Києво-Могилянської академії, домінують принципи духовності, моральності, свободи індивідуальності і щастя кожної особистості.

Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди потрібно визначати за сукупністю його творчої спадщини, з урахуванням її синкретичного характеру, а також притаманних періоду бароко символічності й алегоричності.

3. Визначено сутність і смисл розвитку особистості у спадщині Г.С. Сковороди.

Встановлено, що сутність ідей Г.С. Сковороди про розвиток особистості полягає в наступному: цей процес має відбуватися як саморозвиток особистості і ґрунтуватися на її духовно-моральному розвитку при постійній саморефлексії та наявності свободи особистості у поєднанні із відповідальністю за власні вчинки.

На основі педагогічних ідей Г.С. Сковороди умовно виділено чотири стадії розвитку особистості: перша – самопізнання, що передбачає самоідентифікацію та осягнення трансцендентних цінностей буття; друга – самовизначення, яке передбачає з'ясування «сродності», формулювання мети розвитку; третя – саморозвиток на основі духовно-морального зростання особистості; четверта – самовдосконалення як найвищий рівень сформованості духовних якостей особистості, творча самореалізація.

З'ясовано, що смисл розвитку особистості за Г.С. Сковородою: по-перше, передбачає осягнення дійсності через самопізнання; по-друге, забезпечує інтелектуальне й моральне зростання, вивищуючи особистість до еліти; по-третє, допомагає людині зрозуміти, у чому полягає її щастя. Дані смисли наповнюють ідеї Г.С. Сковороди гуманізмом і демократичністю, а їх транспонування у площину педагогіки складає ціннісний педагогічний зміст спадщини мислителя.

4. Визначено місію учителя за педагогічними ідеями Г.С. Сковороди. Місія вчителя – у ненасильницькому сприянні становленню молодого покоління, а надто у створенні й підтримуванні партнерських стосунків між учителем і учнем, наставником і вихованцем, дорослим і дитиною з метою самоствердження і самореалізації особистості вихованця.

Таким чином, Г.С. Сковорода є одним із засновників гуманістичної педагогіки.

5. Розглянуто розвій педагогічної ідеї розвитку особистості у вітчизняній педагогічній думці. З'ясовано, що ідеї Г.С. Сковороди, які концептуально окреслюють проблему розвитку особистості, були творчо розвинуті у теоретично-педагогічних поглядах і освітній практиці видатних педагогів наступних поколінь. Проблема розвитку особистості є центральною в сучасних педагогічних, психологічних, філософсько-освітніх дослідженнях, що стверджує гуманістичну традицію в національній педагогічній думці.

Однак, проведене дослідження не вичерпує всієї проблематики досліджень творчої спадщини Г.С. Сковороди-педагога. Потребують окремого аналізу листи Г.С. Сковороди до учня Михайла Ковалинського як педагогічний феномен епохи бароко, епістолярій Г.С. Сковороди і його трактати як форма педагогічного впливу в освіті дорослих.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДОБРАЖЕНО В НАСТУПНИХ ПУБЛІКАЦІЯХ

Монографія

1. *Ткаченко Л. І.* Елітні детермінації Г. С. Сковороди: *virtus, cordo, ratio* / Л. І. Ткаченко // *Еліта: витоки, сутність, перспектива* : [монографія] / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн, С. В. Пролеєв [та ін.] ; за ред. В. Г. Кременя. – К., 2011. – С. 415–454.

Навчальне видання

2. *Ткаченко Л. І.* Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди : навч. прогр. / Л. І. Ткаченко. – К. : Інформ. системи, 2011. – 24 с.

Статті у наукових фахових виданнях

3. *Ткаченко Л. І.* Актуальність дослідження проблеми розвитку особистості у педагогічній спадщині Г. Сковороди / Л. І. Ткаченко // *Педагогічний процес: теорія і практика* : зб. наук. пр. / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих АПН України, Благодійний фонд ім. Антона Макаренка. – К., 2007. – Вип. 4. – С. 142–147. – Назва статті у змісті: Проблема розвитку особистості у педагогічній спадщині Григорія Сковороди: актуальність дослідження.

4. *Ткаченко Л. І.* Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди у контексті науково-педагогічної думки XVIII ст. / Л. І. Ткаченко // *Психолого-педагогічні проблеми*

сільської школи : наук. зб. / Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. – Умань, 2007. – № 23. – С. 179–186. – Бібліогр.: 12 назв.

5. *Ткаченко Л. І.* Гуманістичні ідеї Г. С. Сковороди і А. С. Макаренка в поглядах на особистість / Л. І. Ткаченко // Витоки педагогічної майстерності : зб. наук. пр. Полтав. держ. пед. ун-ту ім. В. Г. Короленка. Сер. «Педагогічні науки». – Полтава, 2008. – Вип. 4. – С. 141–148. – Бібліогр.: 14 назв.

6. *Ткаченко Л. І.* Духовно-моральний аспект розвитку особистості в педагогічній спадщині Г. С. Сковороди / Л. І. Ткаченко // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. / Ін-т пед освіти і освіти дорослих. – К. ; Вінниця, 2009. – № 58 : Спец. вип.: Матеріали VI Міжнар. наук.-метод. конф. «Духовно-моральне виховання і професіоналізм особистості в сучасних умовах», 30–31 жовт. 2009 р., ч. 2. – С. 445–448. – Бібліогр.: 11 назв.

7. *Ткаченко Л. І.* Г. С. Сковорода про особистість і розвиток особистості: педагогічний підхід / Л. І. Ткаченко // Педагогіка і психологія. – 2010. – № 4. – С. 31–40. – Бібліогр.: 16 назв.

8. *Ткаченко Л. І.* Розвиток особистості у спадщині Г.С. Сковороди і сучасний філософсько-освітній дискурс / Л. І. Ткаченко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. № 5, Педагогічні науки: реалії та перспективи. – К., 2010. – Вип. 24. – С. 171–180. – Бібліогр.: 25 назв.

9. *Ткаченко Л. І.* Духовно-моральна вивіченість особистості як ознака елітарності у творчості Г.С.Сковороди / Л. І. Ткаченко // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. / Ін-т інновац. технологій і змісту освіти МОН України, Акад. міжнар. співробітництва з креативної педагогіки. – К. ; Вінниця, 2010. – Вип. 66, ч. 2. – С. 220–225.

10. *Ткаченко Л. І.* Педагогічна спадщина Г. С. Сковороди у вихованні толерантності / Л. І. Ткаченко // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. / Ін-т інновац. технологій і змісту освіти МОН України, Акад. міжнар. співробітництва з креативної педагогіки. – К. ; Вінниця, 2010. – Вип. 67, ч. 1. – С. 109–112.

11. *Ткаченко Л. І.* Ідеї розвитку особистості в творчості Г. С. Сковороди: виховання еліти / Л. І. Ткаченко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. № 5, Педагогічні науки: реалії та перспективи. – К., 2011. – Вип. 25. – С. 208–214.

12. *Ткаченко Л. І.* Смысл розвитку особистості за педагогічною спадщиною Г. С. Сковороди: освітньо-педагогічний аспект / Л. І. Ткаченко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. № 5, Педагогічні науки: реалії та перспективи. – К., 2011. – Вип. 26. – С. 151–157.

Публікації у наукових збірниках

13. *Ткаченко Л. І.* Гуманістична концепція Г.С. Сковороди в контексті сучасної освітньої парадигми / Л. І. Ткаченко // Питання професійної підготовки фахівців у сучасних педагогічних дослідженнях : зб. наук. пр. / М-во

культури і туризму України, Луган. держ. ін-т культури і мистецтва. – Х., 2007. – С. 268–278. – Бібліогр.: 10 назв.

14. *Ткаченко Л. І.* Педагогічна ідея розвитку особистості у спадщині Г. С. Сковороди / Л. І. Ткаченко // Основні концептуальні підходи і тенденції модернізації педагогічної освіти в Україні : зб. наук. пр. / Луган. держ. ін-т культури і мистецтва, Облас. метод. кабінет учбових закл. культури і мистецтва, м. Харків. – Х., 2007. – С. 260–269. – Бібліогр.: 9 назв.

15. *Ткаченко Л. І.* Український Мислитель Григорій Сковорода Про Місію Вчителя / Л. І. Ткаченко // *Paradygmaty oświatowe i edukacja nauczycieli / pod red. Wasyla Kremienia, Tadeusza Lewowickiego, Swietlany Sysojewej ; Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN.* – Warszawa ; Krakow, 2010. – S. 355–361. – Бібліогр.: 13 назв.

16. *Ткаченко Л. І.* Полікультурні аспекти педагогічної спадщини Г. С. Сковороди / Л. І. Ткаченко // Культурно-історична спадщина Польщі та України як чинник розвитку полікультурної освіти : зб. наук. пр. / за ред. Василя Кременя, Тадеуша Левовицького, Світлани Сисоєвої. – Хмельницький, 2011. – С. 402–410.

Матеріали конференцій, тези

17. *Ткаченко Л. І.* Гуманістична концепція розвитку особистості у спадщині Г. С. Сковороди з позицій сучасної освітньої парадигми / Л. І. Ткаченко // Педагогіка XXI века : матеріали XI–XII междунар. фестивалей / АПН України, Междунар. обществ. организация «Образование нового тысячелетия» [и др.]. – О., 2008. – С. 16–21. – Бібліогр.: 11 назв.

18. *Ткаченко Л. І.* Г. С. Сковорода і Києво-Могилянська академія: освітньо-педагогічні традиції / Л. І. Ткаченко // Неперервна педагогічна освіта: сучасні парадигми та технології їх реалізації : матеріали виїзного засід. наук. шк. з проблем творчості і технологій у неперерв. проф. освіті / АПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих, Відділ інновац. гуманіт.-пед. технологій, Хмельниц. гуманіт. пед. академія. – К. ; Хмельницький, 2009. – С. 291–307. – Бібліогр.: 22 назви.

19. *Ткаченко Л. І.* Ідеї педагогічної спадщини Г. С. Сковороди: до проблеми формування національної еліти / Л. І. Ткаченко // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. / за ред. Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, О. Г. РОМАНОВСЬКОГО. – Х., 2010. – Вип. 27, ч. 1. – С. 155–165. – Бібліогр.: 17 назв.

20. *Ткаченко Л. І.* Григорій Сковорода про виховання еліти й елітарності як наслідок розвитку особистості / Л. І. Ткаченко // Еліта і обдарованість: точки перетину : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 22–23 груд. 2010 р. / НАПН України, Ін-т обдар. дитини НАПН України. – К., 2010. – С. 282–289. – Бібліогр.: 15 назв.

21. *Ткаченко Л. І.* Ідеї розвитку особистості як сутність людиноцентризму в сучасній освіті України та спадщині Г. С. Сковороди / Л. І. Ткаченко // Людиноцентризм як основа гуманітарної політики України:

освіта, політика, економіка, культура : матеріали Всеукр. конф., 22 лют. 2011 р., м. Київ / Ін-т обдар. дитини. – К., 2011. – С. 172–182.

22. *Ткаченко Л. І.* Педагогічна технологія розвитку особистості в суб'єкт-суб'єктній взаємодії: витоки і сучасність / Л. І. Ткаченко // Наука і освіта у сучасному університеті : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 23–25 трав. 2011 р., м. Маріуполь. – Маріуполь, 2011. – С. 171–173.

23. *Ткаченко Л. І.* Технологія розвитку особистості за спадщиною Г. С. Сковороди / Л. І. Ткаченко // Соціалізація особистості: культура, освітня політика, технології формування : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених і студентів, (Суми, 20–21 квіт. 2011 р.). – Суми, 2011. – С. 350–351.

АНОТАЦІЯ

Ткаченко Л.І. Проблема розвитку особистості в педагогічній спадщині Г.С. Сковороди.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. – Київ, 2012.

У дисертації вперше здійснено аналіз педагогічної проблеми розвитку особистості за творчою спадщиною Г.С. Сковороди. На основі вивчення й узагальнення автентичних текстів та наукових праць з'ясовано, що ідеї Г.С. Сковороди стали творчим продовженням ідей українських мислителів і педагогів епохи українського бароко; визначено ідеї Г.С. Сковороди щодо розвитку особистості: безперервний саморозвиток на основі самопізнання і рефлексії, оснований на духовно-моральному базисі особистості. Виокремлено місію та завдання учителя в розвитку особистості учня.

Зазначено про зв'язок педагогічних ідей про розвиток особистості Г.С. Сковороди та сучасних психолого-педагогічних і філософсько-освітніх засад реформування національної системи освіти. Накреслено шляхи використання педагогічних ідей про розвиток особистості у сучасних умовах становлення національної системи освіти.

Ключові слова: Григорій Савич Сковорода, українське бароко, розвиток особистості, самопізнання, самовизначення, саморозвиток, місія учителя.

АННОТАЦИЯ

Ткаченко Л.И. Проблема развития личности в педагогическом наследии Г.С.Сковороды.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Институт педагогического образования и образования взрослых НАПН Украины. – Киев, 2012.

В диссертации впервые осуществлен анализ педагогической проблемы развития личности в творческом наследии Г.С. Сковороды. На основе изучения и обобщения результатов герменевтического анализа автентичных текстов и

научной историографии выяснено, что идеи Г.С. Сковороды стали творческим продолжением идей украинских мыслителей и педагогов эпохи украинского барокко. Показано, что философско-этические и педагогические взгляды Г.С. Сковороды сформировались в условиях становления украинской нации в эпоху украинского барокко (середина XVII–XVIII вв.). Жизнь и творчество украинского мыслителя можно разделить на несколько этапов, критерием определения границ которых являются не столько объективные жизненные обстоятельства, сколько волеизъявление самого Г.С. Сковороды, его решения, которые определялись уровнем зрелости его личности.

Впервые педагогическая проблема развития личности рассмотрена с привлечением широкого массива творческого наследия Г.С. Сковороды, синкретического по своей сути, как литература эпохи барокко.

Определены сущность и смысл развития личности, а также задачи учителя по развитию личности в наследии Г.С. Сковороды.

Установлено, что сущность идей Г.С. Сковороды о развитии личности заключается в том, что этот процесс должен протекать как саморазвитие личности, основанное на саморефлексии, при наличии свободы в сочетании с ответственностью индивида за собственные поступки.

На основе педагогических идей Г.С. Сковороды условно выделены четыре стадии развития личности: 1) самопознание, которое определяет направленность внимания личности к самоидентификации и трансцендентных ценностей, дает личности постижение смысла человеческого бытия, 2) самоопределение, предполагает выяснение «сродности» индивида, то есть способностей, одаренности для выполнения определенного вида труда, избрания своей профессии, 3) саморазвитие, которое включает умственное (интеллектуальное и психическое), физическое, социальное на основе морально-духовного развития; 4) самосовершенствование как наивысший уровень сформированности духовных качеств личности.

Выяснено, что смысл развития личности, по Г.С. Сковороде: во-первых, обеспечивает постижение действительности через самопознание, во-вторых, обеспечивает интеллектуальный, моральный рост, возвышает личность в обществе, дает возможность создания культурных ценностей, что делает личность элитарной, в-третьих, помогает человеку понять, в чем заключается его счастье. Данные смыслы наполняют идеи Г.С. Сковороды гуманизмом и демократичностью, а транспонирование их в плоскость педагогики составляет ценностный уровень наследия мыслителя.

Установлено, что задачи учителя по развитию личности Г.С. Сковорода считает настолько значимыми, что их можно определить как миссию учителя. По мнению украинского педагога, миссия учителя – в ненасильственном содействии становлению молодого поколения, в защите от разрушительных воздействий окружающего мира, особенно в создании и поддержании партнерских отношений между учителем и учеником, наставником и воспитанником, взрослым и ребенком для достижения самоутверждения и самореализации личности.

Таким образом, Г.С. Сковорода является одним из основоположников гуманистической педагогики.

Педагогические идеи Г.С. Сковороды нужно определять по совокупности его творческого наследия, которое отражает синкретичность литературы того времени, а также стилистику барокко – символичность и аллегоричность.

Установлено, что идеи Г.С. Сковороды, которые концептуально очерчивают проблему развития личности, были творчески разработаны в теоретико-педагогических взглядах и образовательной практике выдающихся украинских педагогов К.Д. Ушинского, А.С. Макаренко, О.В. Сухомлинского.

Выявлена традиция гуманистических педагогических идей в области развития личности Г.С. Сковороды и современных психолого-педагогических и философско-образовательных основ реформирования национальной системы образования. Очерчены пути использования педагогических идей в области развития личности в современных условиях становления национальной системы образования.

Ключевые слова: Григорий Савич Сковорода, украинское барокко, развитие личности, самопознание, самоопределение, саморазвитие, самосовершенствование, миссия учителя.

ANNOTATION

Tkachenko L. I. The problem of personality development in the pedagogical heritage of Gregory S. Skovoroda. – Manuscript.

The thesis for the scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences, specialty 13.00.01 – General Pedagogics and History of Pedagogics. – Institute of Teacher Education and Education of Adults of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2012.

The dissertation presents a systematic research of the pedagogical problem of personality development in the Gregory S. Skovoroda's heritage. Based on the study and synthesis of authentic texts and scientific papers the author found that the Gregory S. Skovoroda's ideas began a creative continuation of the ideas of thinkers and teachers of Ukrainian Baroque era. The author identified the following ideas by Gregory S. Skovoroda about personality development: self-development should be based on self-knowledge and continuous reflection, based on spiritual and moral principles of the individual. The author has defined the teacher's mission in the development of the personality of the student. Indicated on the relationship of pedagogical ideas in the field of personal development by Gregory S. Skovoroda and modern psychological, pedagogical and philosophical foundations of educational reform national education system. Outlines ways to use ideas on education in the field of personal development in the modern conditions of formation of the national education.

Keywords: Gregory S. Skovoroda, Ukrainian baroque, personal development, self-knowledge, self-determination, self-development, improvement of themselves, the teacher's mission.